

Никола Селаковић

Правни факултет Универзитета у Београду

ПРАВНО УРЕЂЕЊЕ НОТАРСКЕ ПРОФЕСИЈЕ У ВИЗАНТИЈИ – ЕПАРХОВА КЊИГА ИЗ X ВЕКА*

Сажетак

Аутор у овом раду анализира византијски закон о појединим професијама који је настао у X веку у Константинопољу у време цара Лава VI Мудрог. Овај текст је познат под називом Епархова књига и остао је у употреби више наредних векова. Најопширнији прописи у том извору се односе на професију јавних бележника – нотара, који се у Византији тога доба називају грчким термином тавулари (tavularii), који је био у вези са латинским називом tabeliiones. Анализа правног положаја и надлежности византијских тавулара може бити од користи за боље разумевање улоге коју су у српском средњовековном праву имали пристав, номик и „особе јавне вере“ уопште.

Писац најпре сагледава основне податке о овом недовољно познатом правном тексту, а потом анализара његову садржину. У завршној глави рада указује на неколико спорних питања и сугерише могућа објашњења. Најпре је то питање да ли су два назива (тавулари и симвулографи) којим се у Епарховој књизи означава ова професија синоними. Притом истиче претпоставку да је овај други термин тек почињао да се шире користи за ову професију, с обзиром на то да је употребљен само четири пута наспрам опште заступљеног термина тавулари. Друго је питање везано за назив који се користио за „нотарске канцеларије“, јер се у Епарховој књизи јављају три појма која такође делују као синоними: statio

* Рад је настао као прилог стратешком пројекту Правног факултета Универзитета у Београду „Идентитетски преображај Србије“.

(која се помиње само једном), *kathedra* (која се помиње два пута) и реч *trapeza* (поменута само једанпут). Сматра да овај последњи термин означавао сам сто за којим је седео тавулар, мада околност да је за њега нови тавулар плаћао шест златних номизми указује да је реч „сто“ употребљена као синоним за право да се обавља професија тавулара.

Најзад, треће је питање да ли се професија тавулара могла наслеђивати. Мада је јасно да није долазило до аутоматског наслеђивања права на бављење овом професијом аутор, супротно уобичајеним ставовима у литаратури, језичким тумачењем релевантне норме из Епархове књиге указује да не постоји забрана да сродници не могу да врше ту професију, већ само да не могу имати предност над другим кандидатима на основу сродничких и других веза.

Кључне речи: византијске кодификације, римско право, правна историја, нотари, писари, *tabelliones*, *tavularii*, *statio*, нотаријат у средњем веку.

1. УВОД

Историјат јавног бележништва – нотаријата је привлачио сразмерно малу пажњу правних историчара, поготово када су у питању ране фазе његовог развитака. С једне стране разлог томе је прилична оскудица извора, а с друге једна отворена дилема која се тешко може успешно разрешити док се не пронађу неки нови извори сазнања. Она се састоји у недоумици од када се може пратити историја нотаријата, тачније да ли се његови корени налазе још у римском праву или су то само тек зачеци, док своје јасне обресе јавно бележништво као правно регулисана професија добија тек у Византији, поготово у X веку. Рекло би се да је прво мишљење преовлађујуће.¹ Но, озбиљне аргументе у корист тезе да је тек Византија била колевка нотаријата и да су тек ту постављени многи принципи на којима јавно бележништво данас функционише, у нашој литератури је изнео С. Аврамовић.² О тој дилеми се даље није озбиљно расправљало, па чак ни о елементарним питањима везаним за професију табелиона (*tabelliones*) односно тавулара у Византији,

1 Овог питања се делимично дотичем у раду Никола Селаковић, „Корени латинског типа нотаријата“, *Анали Правног факултета у Београду* 65, 3/2017, 153-166. Ту сам се ипак претежно бавио питањем развојем нотарске професије у Западној Европи у време развијеног и позног феудализма, тзв. латинским нотаријатом, и значајем француске правне традиције у обликовању модерне институције јавног бележника.

2 Сима Аврамовић, „Правноисторијски аспекти нотаријата“, *Јавнобележничко право* (прир. Д. Хибер), Београд 2005, 35–83.

како су се јавни бележници називали у овој моћној средњовековној држави. С друге стране, истраживања византијског уређења нотаријата је неопходно, поготово код нас. Наиме, боље познавање ове институције могло би допринети потпунијем упоредноисторијском разумевању специфичних српских средњовековних установа које би се могле, мање или више успешно, доводити у везу са нотаријатом, али и са византијским тавуларима (нарочито српски средњовековни пристав, номик, итд.)

Табелиони (латински облик речи) се као професија донекле профилишу у неким Јустинијановим *Новелама* из VI века, које су садржале неколико одредби посвећених овој професији. Они се тада препознају као посебна, угледна професија приватних бележника који су своје услуге пружали на јавном месту и сачињавали исправе које би од њих тражиле странке и давале им накнаду за ту услугу, тако да почињу да донекле личе на notare. Ипак, како указује Аврамовић, они још увек нису били државни службеници од јавног поверења на које држава преноси део својих овлашћења, мада су њихове исправе имале већу доказну вредност од других приватних докумената. Али, оне још увек нису имале карактер јавних исправа.³ Оне се нису користиле као апсолутно доказно средство, што је одлика нотаријалних аката. О томе нарочито сведочи и околност да се у случају смрти табелиона садржина докумената морала потврђивати сведоцима.

2. ЕПАРХОВА КЊИГА – ПРОНАЛАЗАК, НАСТАНАК, ДАТИРАЊЕ И САДРЖИНА

О византијским нотарима – тавуларима ни у светској литератури нема много радова. Колико смо успели да установимо, једина објављена монографија која истраживачки обрађује ту правну установу је настала у Грчкој пре много година.⁴ Нарочито је зачуђујуће то што постоји тек неколико радова који су посвећени једином, али веома релевантном извору за сагледавање те драгоцене институције у Византији. У питању је тзв. *Епархова књига*, која је настала у Константинопољу и која је данашњи назив добила по томе што је донео епарх – управник града, цариградски префект, који је имао веома широка управљачка овлашћења и који је једно време био „диктатор читавог система еснафа“.⁵ Ако се по нешто и писало

3 С. Аврамовић, 51-52.

4 Helen Saradi-Mendelovici, *Le notariat byzantin du IXe au XVe siecles*, University of Athens, Series "Library of Sophia N. Saripolou", No. 86, 1991, 312.

5 Љубомир Максимовић, *Град у Византији*, Београд 2003, 48.

у свету о *Епарховој књизи*, то су углавном били радови који су се бавили економском историјом, еснафима и другим ширим темама.⁶

Међутим, српска стручна литература имала је пре више година привилегију да добије превод *Епархове књиге* на наш језик, мада је она преведена на само још неколико светских језика. Као основ за превођење послужио је руски превод М. Я. Сюзюмов, *Византиска книга Епарха*, Москва 1961.⁷ Ово истраживање се добрим делом ослања на тај превод, али је на појединим правно деликатнијим местима било неопходно консултовати и преводе на друге језике, а у појединим питањима је било потребно извршити и корекције превода с обзиром на историјски контекст и лексику. Ово утолико пре јер је и сам приређивач ове књиге, као магистар економије, првенствено имао намеру да упозна нашу публику са настанком и развојем занатства и трговине у Византији, како сам каже у Предговору. Фокус нашег истраживања је на правним и институционално-правним аспектима професије тавулара.

Епархова књига је пронађена скоро случајно, много векова после њеног настанка. Текст је открио тек 1891. године швајцарски хелениста Жил Никол (*Jules Nicole*) у Библиотеци града и универзитета у Женеви и дао му је назив *Епархова књига* (*Livre de l'Éparque*). Рукопис се отуд назива *Codex Genavensis* и представља данас најстарији рукопис у коме је сачуван овај извор.⁸ После њега пронађени су још неки преписи,⁹ али је овај први најкомплетнији и узима се и данас као основа за савремена истраживања. Текст на основу кога је до нашег времена доспела ова значајна византијска збирка прописа је био необичан. Рукопис је по свој прилици настао у XIV веку и, поред поменутих прописа, обухватао је још неке одлуке византијских императора, један број прописа из области црквеног права и друге садржаје. У питању је био препис разнородног, нехомогеног материјала, који је у XVII веку пронашао свештеник у

6 *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century*, I (ed. Angeliki E. Laiou), Dumbarton Oaks 2002.

7 Зоран Симоновић, *Епархова књига – Византијски зборник правила из занатства и трговине Лава VI Мудрог* (прев. Александар Ђурић), Ниш 2004.

8 Johannes Koder, *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, Vienna 1991, који поред превода на немачки садржи и ново критичко издање грчког текста.

9 *Codex Serdicensis*, gr. 144 и *Codex Atheniensis, olim Panagiu Taphu*, 25, J. Koder, 51-55. Иначе, *Епархова књига* се помиње у још неким изворима које наводи Кодер, као што су Новела 115 цара Лава VI Мудрог (о чему је писао А. Schmink, "Novellae extravagantes" Leons VI, *Studies in Honor of Nicolaas van der Val, Subscesiva Groningana* 4/1990, 195-205), скраћена верзија зборника *Василике* тзв. *Tiproukitos* из XII века (који представља једну врсту водича кроз *Василике*, у коме се прегледно излаже „шта се где налази“), као много познији зборник византијског права из XIV века, *Хексабиблиос* Константина Арменопулоса. Детаљније вид. J. Koder, 55-57.

холандске амбасаде у Турској. Рукопис је пренет у Женеви како би га покушао да растумачи Жак Годфроа (*Jacques Godefroy*, лат. *Iacobus Gothofredus*), који је био познати класициста, првенствено романиста, посебно значајан по свом раду о Закону 12 таблица, а поготово због објављивања познатог зборника римског права, Теодосијевог кодекса (*Codex Theodosianus*). Он, међутим, није успео да ишчита и разуме тако нехомоген материјал, те је рукопис пао у заборав.

Пошто је Жил Никол у Женевској библиотеци пронашао и растумачио рукопис, он га је објавио под називом *Le Livre du préfet ou L'Edit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople* у Женеви 1893. године. Никол је рукопис објавио на три језика – оригиналном византијском грчком, као и у преводу на латински и на француски.¹⁰ У XX веку су уследила два превода *Епархове књиге* на енглески језик,¹¹ и један на немачки (са новим критичким издањем грчког текста).¹²

Дилеме донекле изазива и време настанка *Епархове књиге*. Она се обично везује за византијског цара Лава VI Мудрог који је владао на прелому IX и X века (886-912). Он је био син оснивача успешне тзв. Македонске династије, Василија I Македонског, у чије се време уздигла снага Византије, и отац следећег византијског цара, чувеног Константина VII Порфирогенита.¹³ Цар Лав VI Мудри је био велики византијски законодавац, други по значају после Јустинијана и његове кодификације. Он је сачинио најобимнији византијски зборник права *Василике* („царске књиге“) који је започео његов отац Василије I Македонски и који по обиму превазилази чак и Јустинијанова *Дигеста*. Та кодификација у 60 књига, је постала основни извор византијског права у наредним вековима, па су се судије на њу позивале и у XIII веку.¹⁴

На том законодавном таласу Цара Лава VI Мудрог, настала је и *Епархова књига*. Она почиње преамбулом у којој се изричито

10 Издање Жил Никола је касније прештампао Panagiotis Zepos, *Ius Graecoromanum II*, Athen 1931, 371-392.

11 A. E. R. Boak, “Book of the Prefect”, *Journal of Economic and Business History*, 1/1929, 600-619, а потом га је превео познати преводилац византијских правних текстова на енглески, Edwin Hanson Freshfield, *Roman Law in the Late Roman Empire – the Book of Eparch, Byzantine Guilds, Professional and Commercial Ordinances of Leo VI*, с. 895, from the book of the eparch, rendered into English, Cambridge 1938.

12 J. Koder, *op. cit.*

13 Константин Порфирогенит је запамћен по бројним историјским списима, али нарочито по делу *De administrando imperio* (О управљању царством), у коме говори о многим суседним народима, па и о најранијој историји Срба у VII веку и њиховом доласку на Балкан.

14 Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна правна традиција*, Београд 2017, 170-171.

каже да је настала 6420. године по византијском календару, када је Филотеј био цариградски епарх. То несумњиво кореспондира са 911/912. годином савременог рачунања времена,¹⁵ тј. годином смрти Лава Мудрог. На самом почетку се у преамбули каже да је *Епархова књига* настала „одлуком Лава, богобојажљивог и мирољубивог цара Ромеја“.¹⁶ Стога се такво датирање *Епархове књиге* на први поглед чини неспорним. Ипак, то би се могло рећи само за прву и најопширнију главу *Епархове књиге*, која носи грчки назив *Peri tavullariōn* – „о тавуларима“ (у поменутом српском преводу „О тавуларијима“¹⁷). Наиме, остале главе (укупно их има 22) се јасно одвајају од прве не само по обиму, него и по томе што једино тавулари не представљају обичне занате, него веома угледну професију. Преовлађујуће је мишљење да је *Епархова књига* временом била проширивана прописима о различитим занатима, тако да је њен већи део настајао касније.¹⁸

Већина осталих занимања о којима говори овај извор су послови нижег ранга и друштвеног угледа и односи се углавном на различите занате: аргиропрати – јувелири, трапезити и каталакти – банкарски и власници мењачница, вестиопрати – продавци свилене одеће, прандиопрати – трговци свилом, метаксопрати – продавци свилених јаја, катартари – прерађивачи свилених јаја, серикарији – бојације тканина, офониопрати – трговци ланеним тканинама, мировари – продавци миришљаве робе (бибер, цимет, смирна, тамјан, смола, етерична уља, итд.), керулари – трговци воском, сапонопрати (сапунџије¹⁹), салдамари (власници бакалница), лоротоми и малактари (сарачи и произвођачи коже), макељари

15 Према византијском рачунању времена, то је био период од 1. септембра 911. до 31. августа 912. године.

16 У поменутом српском преводу стоји да је *Епархова књига* настала „решењем Лава... цара Римљана“. Мора се скренути пажња да Византинци јесу себе сматрали наследницима Римљана, што се рефлектовало у називу Ромеји. Али, већ од VI века се Византија све више одваја од римске традиције, грчки постаје званични језик државе, а хеленизована Византија све више добије сасвим другачије особине. Због тога није адекватно да се појам Ромеји, поготово у X веку, преводи као Римљани, пошто је у питању држава са сасвим промењеним, византијским идентитетом. Дакле, Лав је пре био цар Ромеја, Византинца, него цар Римљана.

17 Исправан превод грчке речи *tavullarios* (у номинативу), која је означавала ову професију, јесте „тавулар“. У поменутом српском преводу аутор се вероватно поводи за деклинираним обликом те именице у наслову главе *Peri tavullariōn*.

18 На то указује, на пример, околност што се на више места у тексту помиње новац-кованице под називом „тетартера“, који је настао касније, у време цара Никифора Фоке средином X века, М. F. Hendy, „Light Weight Solidi, Tetartera and the Book of the Prefect“, *Byzantinische Zeitschrift* 65/1972, 57-80.

19 Преводилац на српски ову професију преводи као „милотрговци“ – трговци сапуном. Но, из оригиналног назива професије (*Peri sapōnopratōn*) јасно види да се мисли првенствено на произвођаче сапуна (који су га наравно и продавали). То је јасно видљиво из чињенице да они добијају дозволу за отварање „ергастериона“ – радионице.

(касапи), продавци свињског меса, продавци рибе, артополии (пекари), крчмари. Поред ових 19 заната, завршне главе регулишу пословање легатара (цариници) и вофра (контролори продаје стокe). Од свих њих, једино су тавулари за ступање на дужност морали имати формалну сагласност државе (именовао их је епарх), али и изузетно добар материјални положај, пошто је ступање у ред тавулара повлачило озбиљне финансијске обавезе.

3. ПРАВНО УРЕЂЕЊЕ ПРОФЕСИЈЕ ТАБЕЛИОНА

Од како је пронађена *Епархова књига*, већу пажњу су у овом документу привлачиле оне одредбе које су регулисале различите занатске и трговачке професије него њена прва глава која је опширно говорила о тавуларима. Овај извор је био занимљивији онима који су се бавили привредном и економском историјом него правницима. Можда је разлог томе и околност што се данас, донекле неоправдано, сматра да је савремена професија нотара настала у Западној Европи, а неоправдано се занемарује значај и утицај који је при том имала традиција тавулара, која се много векова пре тога баштинила у Византији.²⁰

Професија тавулара, како је већ речено, у Византији је донекле регулисана још у време Јустинијана, због чега се често сматра да је у питању трансформисана установа која своје порекло вуче из римског права. Често се притом заборавља једна околност: мада је Јустинијанов циљ био општа кодификација римског права, што је и постигао кроз низ зборника позитивног права током VI века, већ је и он сам у правни систем уносио и новине које је доносило ново време. Уосталом, последњи, пети део његове кодификације под називом *Novellae*, садржао је скоро искључиво нове правне институте или оне који су трансформисани. Тај део његове кодификације је већ написан на грчком језику, за разлику од сва четири претходна дела (*Codex Iustinianus*, *Digesta* или *Pandectae*, *Institutiones*, *Codex repetitae praelectionis*), који су писани на латинском. То јасно наговештава прелазак на грчки као будући званични језик државе и правних докумената, али и на византијску правну традицију. Чињеница да Јустинијан у VI веку о овој професији говори скоро искључиво у *Новелама* може бити показатељ да су у оквиру те установе баш тада почеле да се уносе неке новине у односу на претходну праксу различитих сличних професија које су постојале у претходним

20 Вид. Н. Селаковић, 159, где се говори о паралелној генези нотаријата на Истоку и на Западу. На Западу је нотаријат јасно+ профилисан у Француској тек од друге половине XIII века.

вековима у римској држави и праву.²¹

После више векова, када се тавулари већ сасвим детаљно нормативно регулишу у *Епарховој књизи*, капиталном документу Лава VI Мудрог с почетка X века, ова професија се јавља са прилично измењеном физиономијом у односу на Јустинијаново време. Постоји разлика између Јустинијанових табелиона и тавулара из *Епархове књиге*. О њој треба водити рачуна, пошто та разлика није искључиво лексичке природе. Табелиони су римски институт (присутан и код Јустинијана, уз извесне новине), али он још увек не личи много на нотара и у основи представља само контролисаног писара приватних докумената који добија одобрење од државе да се бави тим послом (нпр. добија печатни прстен од градског префекта). Он никако не представља особу јавне вере, чији оверени документи имају апсолутну доказну снагу и аутентичност јавне исправе. Други је институт из развијеног периода византијске државе и права, када је тавулар добио јавноправна овлашћења. О томе јасно сведоче одредбе *Епархове књиге* и пажња која је ту посвећена правном регулисању те професије.

У *Епарховој књизи*, која представља једини интегрални сачувани документ који говори о правном уређењу ове професије у Византији, прецизирају се ригорозни услови које мора испунити једно лице да би постало тавулар. Већ на самом почетку овог прописа установљавају се услови за избор тавулара. Најтежи је услов да се најпре мора положити изузетно захтеван „нотарски“ испит из познавања правних прописа. Испит се полаже пред примикријем (председником „коморе“ тавулара) и осталим табуларима који су потчињени примикрују. Материја коју треба научити је огромна и подразумева да кандидат мора „наизуст“ (*epi stomaton*) знати 40 титулуса *Енехирона* и 60 књига *Василика* – што чини практично целокупну материја позитивног права.²² Проверава се и његова писменост, која мора бити натпросечна, проверава се и то да „није брбљив“, охол и да не води неморалан живот, а мора бити и речит, „богобојажљив у праву“ и способан да лако препознаје фалсификована документа и двосмислене изразе.²³ О његовим личним особинама сведоче угледни људи, који одговарају уколико би се касније показало да кандидат нема такве квалитете. Уз све то, кандидат је морао да заврши курс свеобухватног општег образовања (*enkiklion paideusin*, што преводилац на српски назива

21 Детаљан приказ различитих институција које су постојале у римском праву, а које се често, оправдано или мање оправдано, сматрају првим нотаријатом, вид. С. Аврамовић, 43-52.

22 *Епархова књига*, I, 1-2.

23 *Епархова књига*, I, 1.

„енциклопедијским образовањем“).

Кандидат је морао бити пунолетан („у зрелом узрасту, умствено и физички“). У присуству свих тавулара морао је сачинити својеручни документ у коме се обавезује да неће учинити ништа противзаконито, а да ће у супротном бити лишен дужности.²⁴ Након свега тога, сви чланови колегијума гласају о кандидату. Потом кандидат, заједно са примикријем и свим другим тавуларима одлази код епарха – управника града, пред којим се сви тавулари заклињу префекту, заклињући се у Бога и спасење цара, да кандидата нису изабрали због пристрасности, протекције, сродства или пријатељства, већ искључиво због његове часности, знања и способности.²⁵ На крају се одлази у Цркву којој кандидат припада по месту становања, где свештеник даје благослов и моли се за новоизабраног тавулара, који пролази кроз храм Божији са Библијом у рукама, док примикриј носи кандило. Тавулари који нису присуствовали ритуалу избора новог тавулара се новчано кажњавају.

Ступање на дужност тавулара било је повезано са озбиљним финансијским издацима.

Више параграфа је посвећено правном регулисању могућности да при сачињавању документа садејствују два тавулара, као и регулисању односа међу тавуларима, уз одредбу да о могућим споровима између тавулара одлучује примикриј.²⁶

Тавулар документа саставља у присуству странака и сведока. Документ мора бити сачињен у складу са законом и у прописаној форми, да би споразум био обавезујући (преводиоца на српски то место преводи: „да би закључени акт имао законску снагу“). Уколико се утврди да тавулар није поступао *lege artis*, био би кажњаван пред епархом бичевањем и шишањем косе и браде (што је била позната византијска санкција за нечасно понашање).²⁷

Нарочито су сигнификантне одредбе о финансијским обавезама изабраних тавулара. Већ приликом избора било је неопходно припремити велики број златника – чувене византијске номизме. Тавулари су приликом именована плаћали примикрију три номизме, осталим тавуларима (којих је могло бити највише 24) по једну номизму, а шест номизми се плаћао „сто“ (*trapeza*) на коме ће тавулар пословати. Међутим, поред тога, епарх је својом одлуком „у складу са старим обичајима“ постављао и тзв. млађе учитеље

24 Епархова књига, I, 2.

25 Епархова књига, I, 3.

26 Епархова књига, I, 6-11.

27 Епархова књига, I, 12.

закона и учитеље закона (*paidodidaskalos nomikos* и *didaskalos*, у немачком преводу *juristische Aspirantenlehrer* и *Lehrer*). Млађи учитељ закона је дуговао две номизме примикрију, а скупштини тавулара четири номизме. Када се домогне звања учитеља закона, плаћао је једну номизму примикрију, а две скупштини тавулара. Млађи учитељи закона су по правилу могли припремати тавуларе за испит и обављати друге послове, али нису смели да састављају „нотарске исправе“ без избора, провере и посебне одлуке епарха које су потребне за улазак у професију тавулара. Уколико би то учинили, кажњавали су се батинама и губитком статуса.²⁸

Епархова књига регулише и положај писара (*grapheis*) који помажу тавуларима. Они нису смели да чине ништа без дозволе свог тавулара, а у супротном се отпуштају и не могу више обављати посао писара ни код других тавулара. Писаре је плаћао тавулар пропорционално својој заради, тако што им је плата била два кератија на сваку номизму коју заради тавулар. Иначе, тавулар није смео упослити писара уколико га претходно не представи примикрију и скупштини тавулара и није могао имати више од једног писара.²⁹

Најзад, овим прописом су биле лимитиране и зараде тавулара. Уколико се документ односио на уговор чија је вредност била до 100 номизми, његова је зарада износила 12 кератија, а ако је вредност посла до 200 номизми, тавулар је узимао једну номизму. За све правне послове (укључујући и тестамент) чија је вредност била већа од тога, максимална накнада коју је наплаћивао тавулар је могла износити две номизме. Уколико се утврди да је тавулар наплаћивао више од тога губио је катедру (*kathedra*) и био кажњаван телесном казном пред епархом. Али, било му је дозвољено да прими поклон од стране задовољног клијента.³⁰

4. НЕКОЛИКО ОТВОРЕНИХ ПИТАЊА

Мада је већина норми *Епархове књиге* релативно јасна и неспорна, уочили смо неколико питања која су прилично интригантна, али нису побуђивала већу позорност у литератури која нам је била доступна.

Прво је терминолошке природе и своди се на дилему да ли су термини тавулари и симвулографи били синоними. Наиме, *Епархова књига* само на три места користи реч *symvolutographoi* (савремени

28 *Епархова књига*, I, 13-15.

29 *Епархова књига*, I, 17-19, 24.

30 *Епархова књига*, I, 25.

грчки назив за notare је „симвулографи“).³¹ Чини се да се та одредба свакако односи на тавуларе. Назив „тавулари“ апсолутно доминира у овом извору. Али, да ли је реч „симвулографос“, чије је значење неспорно – „писац уговора“, тек почела да се у већој мери одомаћује у правном речнику или је пак ишчезавала па се проредила, остаје да се разјасни. Ипак, прилично важан путоказ је чињеница да је тај назив касније у Византији, све до данас у Грчкој, остао доминантан.

Но, занимљиво је и то што се само у једној одредби (једној од оних у којој се појављују и „симвулографи“) среће још једна реч која се односи на ову професију – *statio*.³² Преводацац на српски то дефинише као „нотарска канцеларија“. По правилу су се „стације, штације“ налазиле у близини цркава за које су биле везане. Није на одмет подсетити да су се места на којима су нотари у Западној Европи радили називала *stationes*. А да ли су реч *statio*, реч *kathedra*³³ и реч *trapeza*³⁴ такође синонимима, такође није сасвим извесно. Ипак, лингвистички скоро је сигурно да је овај последњи термин означавао сам сто за којим је седео тавулар, мада околност да је за њега плаћао шест номизми говори да је реч „сто“ употребљена као синоним за право да се води „нотарска канцеларија“.

Најзад, последња дилема коју бисмо размотрили у овој прилици није термилошке, већ правне природе. Она се односи на питање да ли се професија тавулара у Византији могла наслеђивати. Мада је одговор на то питање на први поглед негативан и тај став заступа Е. Папајани,³⁵ ипак има простора и за нешто другачија размишљања. У системима са латинским нотаријатом, поготово у Француској, Белгији и још неким другим земљама, нотаријат је дуго био породична професија која се наслеђивала. Византија је била социјално веома јасно раслојена држава, а узак круг нобилитета се често везивао за одређене угледне професије, што би могло оставити простора за размишљање да је и изузетно угледна и исплатива професија тавулара могла бити наследна. Наиме, Папајани сматра да се на основу одредбе I, 3 *Епархове књиге* са сигурношћу може закључити да посао тавулара није могао наслеђивати. Ту се, како је већ поменуто, говори да се тавулари не смеју бирати на ту функцију „по пристрасности, или протекцији, или сродству, или по дружби или с чим другим... но искључиво због његове часности,

31 *Епархова књига*, I, 10, 15, 23 (два пута).

32 *Епархова књига*, I, 23.

33 *Епархова књига*, I, 3, 25.

34 *Епархова књига*, I, 14.

35 Eleutheria Papagiani, “Byzantine Legislation on Economic Activity Relative to Social Class”, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century* (ed. Angeliki Laiou), Dumbarton Oaks 2002, 1086.

знања, разборитости и способности у свему што се тражи за дату професију³⁶. Оваква формулација из *Епархове књиге* само говори о томе да сродство и други наведени елементи не смеју представљати предност на основу које би одређени кандидат био изабран. Ова одредба не установљава забрану да лице чији је сродник (на пример, отац) био тавулар не може уопште да се бави том професијом, уколико испуњава све остале услове. Нажалост, нема извора са списковима тавулара или извора који би на други начин систематичније говорили о њиховим именима. Само на основу тога би се недвосмислено видети каква је била пракса и да ли је било случајева, и у којој мери су евентуално били присутни, да је неки ближи сродник ранијег или чак постојећег тавулара, такође био изабран за тавулара. Наиме, када се место тавулара упразни, на њега је могао конкурисити свако ко је испуњавао најважније стручне и личне услове (изузетно познавање права, углед, способност, интелигенција, речитост, практична способност да саставља нотарска документа, што се све проверава на „нотарском испиту“). Али, морао је бити и довољно богат да може платити изузетно високе трошкове ступања на ту дужност. Осим за тавуларе, *Епархова књига* не предвиђа да припадници било које друге професије, па чак ни банкари, имају тако велику финансијску обавезу коју би претходно морали испунити, како би почели да се њоме баве.³⁶ Тако нешто су себи могли приуштити само припадници изузетно богатих породица. Осим тога, сасвим је вероватно да су потомци тавулара били од ране младости добро упознати са том професијом и потребним знањима, што је у складу не само са византијском, него и средњовековном традицијом настављања одређених професија.³⁷ Наравно, у овом случају се засигурно није радило о аутоматском наслеђивању професије (што је вероватно био случај са свим осталим професијама из *Епархове књиге*), али је скоро извесно да није постојала ни забрана да неко буде изабран за тавулара уколико је неки његов блиски сродник већ био тавулар.

36 *Ibid.*

37 G. Weiss, "Antike und Byzanz: Die Kontinuität der Gesellschaftsstruktur", *Historische Zeitschrift* 224/1997, 541.

Литература

Аврамовић Сима, „Правноисторијски аспекти нотаријата“, *Јавнобележничко право* (прир. Д. Хибер), Београд 2005, стр.35–83.

Аврамовић Сима, Станимировић, Б., *Упоредна правна традиција*, Београд 2017.

Максимовић Љубомир, *Град у Византији*, Београд 2003.

Селаковић Никола, „Корени латинског типа нотаријата“, *Анали Правног факултета у Београду* 65, 3/2017, 153-166.

Симоновић Зоран, *Епархова књига – Византијски зборник правила из занатства и трговине Лава VI Мудрог* (прев. Александар Ђурић), Ниш 2004.

Angeliki E. Laiou *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century*, I, Dumbarton Oaks 2002.

Codex Serdicensis, gr. 144 и *Codex Atheniensis, olim Panagiu Tapfu*, 25, J. Koder, 51-55.

Papagiani Eleutheria, “Byzantine Legislation on Economic Activity Relative to Social Class”, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century* (ed. Angeliki Laiou), Dumbarton Oaks 2002.

Saradi-Mendelovic Helen, *Le notariat byzantin du IXe au XVe siecles*, University of Athens, Series “Library of Sophia N. Saripolou”, No. 86, 1991.

Weiss G., “Antike und Byzanz: Die Kontinuität der Gesellschaftsstruktur”, *Historische Zeitschrift* 224/1997.

Nikola Selakovic

**LEGAL REGULATION OF NOTARY PUBLIC
PROFESSION IN BYZANTIUM:
THE BOOK OF THE EPARCH FROM X
CENTURY**

Resume

The author examines Byzantine law code regulating different professions, Book of the Eparch, edited in Constantinople by emperor Leo VI the Wise in 911/912, which remained in use for a few centuries. The most extensive rules were provided for the public notary profession denoted as tavularii in Byzantine-Greek language similar to the Roman term tabelliones. The analysis of legal position and competences of Byzantine tavularii could be of use in better understanding of the role played by pristav, nomic and other persons of "public faith" in Medieval Serbia.

He firstly examines data about that legal source and analyses its content. In the final part of his paper he points to several controversial issues and suggests possible explanations. The first question is whether the two terms employed in the Book of the Eparch to denote this profession (tavularii and symvolaiographoi) are synonyms or not. His explanation is that term symvolaiographoi, which was used only few times in the original text, was entering in or was just disappearing from the Byzantine legal language of X century. However, he points that this term was in use latter in Byzantium and is still today used in modern Greek language to denote the notary public. The second terminological issue is connected to the use of three terms to denote „public notary office“ which also look like synonyms. Those terms are statio (mentioned once), kathedra (mentioned twice) and trapeza (mentioned once). The author states that the term trapeza denotes the table where the notary was acting, but that it has a more general meaning as the notary was obliged to pay huge amount of six golden coins nomisma to acquire the trapeza, which was definitely not the value of the table itself.

The author finally analyses whether profession of notary public was hereditary or not. He stresses that the Book of the Eparch prescribes that no one shall be elected for a notary public on the basis of partiality, favoritism, kinship or friendship and that election depends only upon his

professional and personal qualities. Therefore, he agrees that immediate acquirement of the notary position due to family relationship was not possible. However, the Book of the Eparch does not forbid or exclude possibility that a relative of a notary is eligible to approach the notary profession if he meets all other requirements needed and passes the strict procedure of election.

Keywords: Byzantine codifications, Roman law, legal history, notary public, scribes, tabelliones, tavularii, statio, notary in Middle Ages.

* Овај рад је примљен 19.12.2018. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11.01.2019. године.